

สาระสำคัญในบท ประกอบด้วย

4.1 องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนไผ่ขนาน

4.2 แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนไผ่ขนาน

ผลที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้ แบ่งออกเป็น 2 ส่วนสำคัญ **ส่วนแรก** คือ องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนไผ่ขนาน และ **ส่วนที่สอง** คือ แนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนไผ่ขนาน ซึ่งเป็นแนวทางปฏิบัติเชิงพื้นที่ ซึ่งต่อบัวตฤประสงค์การวิจัยโดยตรง โดยจะอธิบายตามลำดับดังนี้

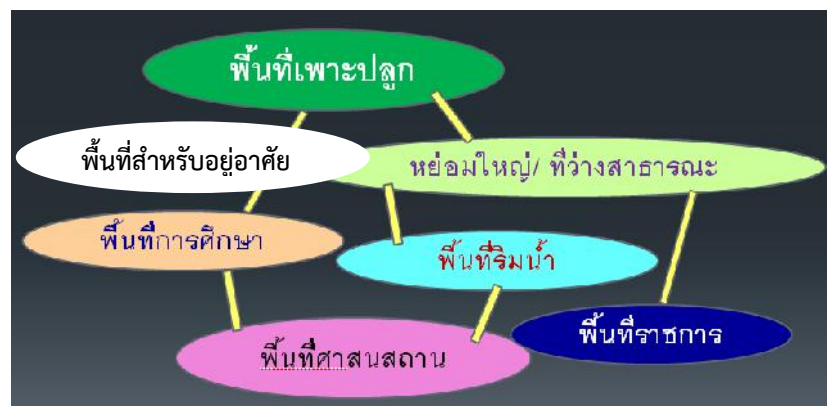
4.1 องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนไผ่ขนาน

องค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมทั้ง 11 องค์ประกอบ อ้างอิงในรายงานของ McClelland, et. al (1990:3-6) ได้จำแนกองค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนในชนบทออกเป็น 2 องค์ประกอบใหญ่ ได้แก่ องค์ประกอบเชิงกาย และองค์ประกอบที่เป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดภูมิทัศน์วัฒนธรรม เป็นกรอบในการศึกษารวบรวมสภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนไผ่ขนาน ตามที่ได้นำเสนอมาแล้วในบทที่ 3 ผลจากการศึกษาพื้นที่ ปรากฏองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรม ดังนี้

❖ **องค์ประกอบเชิงกระบวนการ (Land Shaping Processes)** ประกอบด้วย กิจกรรมและการใช้ประโยชน์ที่ดิน การรวมกลุ่มทางสังคม การปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม และวัฒนธรรมประเพณี ดังจะนำเสนอตามลำดับ

1. การใช้ประโยชน์ที่ดิน และกิจกรรม (Land use and activities) ชุมชนไผ่ขนานมีลักษณะภูมิศาสตร์เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ โดยมีแม่น้ำน่านไหลผ่านหมู่บ้าน วางตัวตามแนวเหนือใต้ มีระบบคลองชลประทานผ่านทางทิศใต้และทิศตะวันตกของหมู่บ้าน และมีหนองน้ำขนาดใหญ่ที่เป็นแหล่งประมง พื้นที่กิจกรรมหลักในชุมชนไผ่ขนาน คือ **พื้นที่เพาะปลูก** ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่นาซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้าน และพื้นที่สวนซึ่งอยู่ถัดเข้ามาใกล้ฝั่งแม่น้ำ คั่นระหว่างที่นาและพื้นที่บ้านเรือนที่อยู่อาศัย พื้นที่เพาะปลูกมีอิทธิพลต่อสภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนไผ่ขนาน สะท้อนความเป็นสังคมเกษตรกรรม การใช้ประโยชน์ที่ดินที่เด่นชัดอีกประการ คือ **พื้นที่ริมแม่น้ำ** ซึ่งมีทั้งพื้นที่สาธารณะริมตลิ่งที่ชาวบ้านแบ่งปันแปลงเพาะปลูกและใช้ประโยชน์ร่วมกันในละแวกบ้าน และพื้นที่อยู่อาศัยที่สร้างริมฝั่งแม่น้ำ นอกจากนี้ยังมีการใช้ประโยชน์ "ลานดินกลางบ้าน" ที่อยู่ริมแม่น้ำร่วมกันเป็นครั้งคราว ที่ชาวบ้านเรียก

บริเวณดังกล่าวว่า "หย่อมใหญ่" ซึ่งการศึกษาของเฉลิมชัย เกรียงชัย (2543) ระบุว่าบริเวณดังกล่าวเคยเป็นที่พักค้างแรมของผู้คนที่สัญจรทางเรือในอดีต พื้นที่ดังกล่าวใช้จัดงานบุญกลางบ้านซึ่งจัดเป็นประจำในวันที่ 5 ธันวาคม หรือวันพ่อแห่งชาติ จวบจนกระทั่งปัจจุบัน พื้นที่ที่เป็นศูนย์รวมของชาวบ้านอีกแห่ง คือ วัดไผ่ขอน้ำ เป็นศาสนสถานที่แยกพื้นที่เป็นสัดส่วนออกจากพื้นที่อยู่อาศัยชัดเจน และศาลเจ้าจีนซึ่งใช้ในบางโอกาส นอกจากนี้ยังมีพื้นที่ทางการศึกษา รวมทั้งสถานที่ราชการ และสถานบริการต่างๆ ในชุมชน การใช้พื้นที่สาธารณะร่วมกันภายในชุมชนในรูปแบบอื่นๆ ทั้งในลักษณะชั่วคราว และลักษณะถาวร รวมทั้งการใช้ประโยชน์เพื่ออยู่อาศัยซึ่งจะอธิบายในหัวข้อการตั้งถิ่นฐาน การใช้ประโยชน์พื้นที่ที่สะท้อนสภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนไผ่ขอน้ำได้ชัดเจน คือ การใช้สอยพื้นที่เพื่อกิจกรรมและประโยชน์ทางการเกษตร และการใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะริมน้ำร่วมกันในละแวกบ้านข้างเคียงที่ตั้งอยู่ตามแนวริมแม่น้ำ

แผนภาพที่ 4.1: การใช้ประโยชน์ที่ดินในชุมชนไผ่ขอน้ำมีความหลากหลาย

แผนภาพที่ 4.1: การใช้ประโยชน์ที่ดินในชุมชนไผ่ขอน้ำ

การใช้ประโยชน์พื้นที่ส่วนใหญ่ของชุมชนไผ่ขน้า เป็นไปเพื่อการเพาะปลูก ซึ่งกระบวนการดังกล่าวส่งผลต่อการใช้สอยพื้นที่อื่นๆภายในชุมชน รวมทั้งสะท้อนการใช้สอยพื้นที่ภายในครัวเรือนในการดำเนินชีวิตของครอบครัวที่ทำเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ หากจะแบ่งเขตการใช้ประโยชน์พื้นที่ของชุมชนไผ่ขน้ามีลักษณะคล้ายคลึงกับชุมชนริมแม่น้ำโดยทั่วไป คือ ประกอบไปด้วย 3 โซนหลัก โซนแรก คือ **โซนริมน้ำ** (Waterfront zone) ซึ่งใช้ประโยชน์เพื่อยู่ออาศัย มีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนหนาแน่นที่สุด **โซนเรือสวน** (Orchard zone) เป็นพื้นที่ห่างจากแม่น้ำถัดออกไปจากเรือนอยู่อาศัย และ**โซนที่นา** (Paddy field zone) ซึ่งอยู่ถัดจากเขตสวนห่างออกไปจากแนวแม่น้ำ ดังแสดงในแผนที่ 4.1 จากการสำรวจจะเห็นชัดเจนว่าพื้นที่เพาะปลูกจะแทรกตัวอยู่ในทุกประเภทของการใช้ประโยชน์ที่ดิน ดังจะนำเสนอในองค์ประกอบของพืชพรรณไม้ การใช้สอยพื้นที่เชื่อมโยงกันแบบไร้รอยต่อ เป็นการใช้ประโยชน์อย่างผสมผสาน ปัญหาความขัดแย้งระหว่างการใช้ประโยชน์ที่ดินในแต่ละประเภทจึงไม่ปรากฏชัด

2. รูปแบบของการรวมตัว (Pattern of spatial organisation) ชุมชนไผ่ขน้า ประกอบไปด้วย 614 ครัวเรือน มีประชากรทั้งหมด 1,827 คน (แผนพัฒนาองค์การบริหารส่วนตำบลสามปี พ.ศ. 2556 – พ.ศ. 2558) อยู่ภายใต้การบริหารขององค์การบริหารส่วนตำบลมะตูม รูปแบบการรวมตัวของชาวบ้านส่วนใหญ่เกิดจากการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจ ในรูปแบบกลุ่มงานส่งเสริมอาชีพ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มฝึกปลอดสารพิษ กลุ่มผลิตข้าวหอม กลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์อาหาร กลุ่มทำไม้กวาด กลุ่มทำกล้วยอบเนย กลุ่มทำขนมไทยพื้นบ้าน กลุ่มเลี้ยงปลาในกระชัง กลุ่มอาชีพขยายพันธุ์ข้าว กลุ่มอาชีพผู้เลี้ยงสุกร อย่างไรก็ตามการรวมกลุ่มทางสังคม ยังพบในรูปแบบชมรมผู้สูงอายุ และกลุ่มเด็กในหมู่บ้าน

ภาพที่ 4.1 และ 4.2: การรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจ และสังคม

กลุ่มสหกรณ์ออมทรัพย์ประจำหมู่บ้าน (ภาพซ้าย) และกลุ่มทำงานประดิษฐ์ผลงานศิลปะ (ภาพขวา)

3. การปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม (Response to natural environment) วิธีที่มนุษย์ปรับตัววัฒนธรรม วิถีแนวทางปฏิบัติ ประยุกต์เข้ากับสภาพแวดล้อม และระบบนิเวศวิทยา การปรับเปลี่ยนตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมเห็นได้หลายรูปแบบ ดังนี้

การปรับพื้นที่ใช้สอยคลังรืมน้ำสำหรับเพาะปลูกพืชผัก พืชไร่ ในหน้าน้ำลด สะท้อนภูมิปัญญาในการทำมาหาเลี้ยงชีพ โดยพึ่งพาธรรมชาติได้ ซึ่งจะแสดงรายละเอียดในหัวข้อพืชพรรณไม้ การปรับรูปแบบยานพาหนะที่ใช้ในการสัญจร เริ่มตั้งแต่การใช้เรือเมื่อครั้งการเดินทางน้ำยังมีบทบาทสำคัญ จนกระทั่งมีการพัฒนาโครงข่ายการคมนาคมทางบก จึงปรับมาใช้ยานพาหนะมีล้อ นับตั้งแต่ เกวียน จักรยาน จักรยานยนต์ เรื่อยมาจนถึงรถยนต์ลักษณะต่างๆ การเปลี่ยนเครื่องมือเครื่องมือทางการเกษตร มาพึ่งเครื่องทุ่นแรง และเครื่องจักรกลทางการเกษตร ดังแสดงในรูปด้านล่าง

ภาพที่ 4.3-4.5: เรือถูกลดบทบาทลง

ภาพที่ 4.6-4.8: พื้นที่ใต้ถุนเรือนแสดงวิวัฒนาการของพาหนะในการสัญจรและเครื่องจักรกลการเกษตร

ภาพที่ 4.9-4.11: จักรยานยนต์และรถยนต์มีอิทธิพลต่อการสัญจรในพื้นที่ยิ่งขึ้น

ภาพที่ 4.12-4.14: พื้นที่สำหรับจอดรถยนต์กลายเป็นสิ่งจำเป็นในหลายครัวเรือน

การปรับปรุงที่อยู่อาศัยโดยใช้วัสดุสมัยใหม่ แม้ว่ารูปแบบที่อยู่อาศัยส่วนใหญ่เป็นเรือนไม้ยกได้
 ถุนสูง หลังคาจั่วพร้อมปีกนก ซึ่งยังคงลักษณะสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น อย่างไรก็ตามการปรับปรุงต่อเติม
 เรือนด้วยวัสดุสมัยใหม่ผสมผสานกับวัสดุเดิมเริ่มปรากฏให้เห็นในชุมชน

ภาพที่ 4.15-4.17: การผสมผสานวัสดุสมัยใหม่เริ่มปรากฏให้เห็นในการปรับปรุงต่อเติมบ้าน
 หลังคากระเบื้องลอนคู่ที่ต่อเติมเพิ่มจากเรือนหลังคาปั้นหยาเดิม (ภาพซ้าย)
 การปูกระเบื้องบริเวณฐานบันได (ภาพกลาง)
 และกำแพงรั้วปูนที่เปลี่ยนแปลงไปจากลักษณะรั้วเดิมที่นิยมทำจากไม้ไผ่ (ภาพขวา)

การศึกษาภูมิปัญญาในการปรับตัวของชาวบ้าน สามารถเรียนรู้ได้จากการใช้สอยพื้นที่ ในครัวเรือน โดยเฉพาะพื้นที่ไถ่ถุน ที่ไม่เพียงเป็นพื้นที่เอนกประสงค์ใช้เก็บเครื่องมือในการทำมาหากิน เป็นพื้นที่เก็บยานพาหนะ แต่ยังสะท้อนเรื่องราวที่น่าสนใจ แสดงให้เห็นวิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตผู้คนในชุมชนได้เป็นอย่างดี

การปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมอีกประการ คือ การสร้างบ้านโดยยกไถ่ถุนสูง เพื่อใช้พื้นที่ไถ่ถุนในการดำเนินชีวิตประจำวัน ในอดีตใช้เป็นคอกวัวคอกควาย ปัจจุบันเป็นคอกกรรณโคบาล และใช้เก็บข้าวของเครื่องใช้ทางการเกษตร นอกจากนี้การยกไถ่ถุนสูงยังช่วยลดผลกระทบความเสียหายที่เกิดจากน้ำท่วม น้ำหลาก แม้กระทั่งการซื้อเรือนแพที่เร่ขายทางเรือในอดีต ก็ยังต้องสร้างบนเสาปูนที่หล่อโดยช่างจีน เพื่อยกไถ่ถุนหนีน้ำ ในขณะที่ในฤดูแล้งชาวบ้านมีการกักเก็บน้ำไว้ใช้ในตุ่มหลากหลายขนาดที่ตั้งเรียงรายรอบบ้าน สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นการปรับตัวให้อยู่รอดทั้งฤดูน้ำหลากและฤดูแล้งของชุมชนไผ่ขนาน เป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่น่าสนใจ

4. ประเพณี และวัฒนธรรม (Cultural traditions) วิธีแนวทางในการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อกิจกรรมทางวัฒนธรรม และประเพณีในชุมชนไผ่ขนานมีตลอดทั้งปี ได้แก่ ประเพณีทำบุญกลางบ้าน หรือพิธีเผาข้าวหลาม ซึ่งจัดเป็นประจำทุกวันที่ 5 ธันวาคม โดยใช้พื้นที่ลานดิน "หย่อมใหญ่" ประเพณีสำคัญอีกประการ คือ ประเพณีทำขวัญข้าวและฉลองแม่โพสพ เฉลิมชัย เกรียงชัย (2543) บันทึกว่า การทำขวัญข้าวปฏิบัติ 2 ครั้งต่อปี โดยจัดขบวนแห่ที่วัดไผ่ขนาน ชาวบ้านจะแต่งกายสวยงาม รำฟ้อนประกอบ "ม้งคละ" ซึ่งเป็นดนตรีพื้นบ้านของพิษณุโลก ประกอบด้วยเครื่องดนตรี 5 ประเภท ได้แก่ กลองม้งคละ กลองสองหน้า ปี่ ฉิ่งฉาบ และฆ้อง การละเล่นพื้นบ้านที่ถ่ายทอดจากการบอกเล่าของชาวบ้าน คือ การละเล่น "นางพรวัว" หรือที่ชาวบ้านเรียก "นางดั่ง" ซึ่งเป็นการร้องโต้ตอบกันไปมาระหว่างชายหญิง

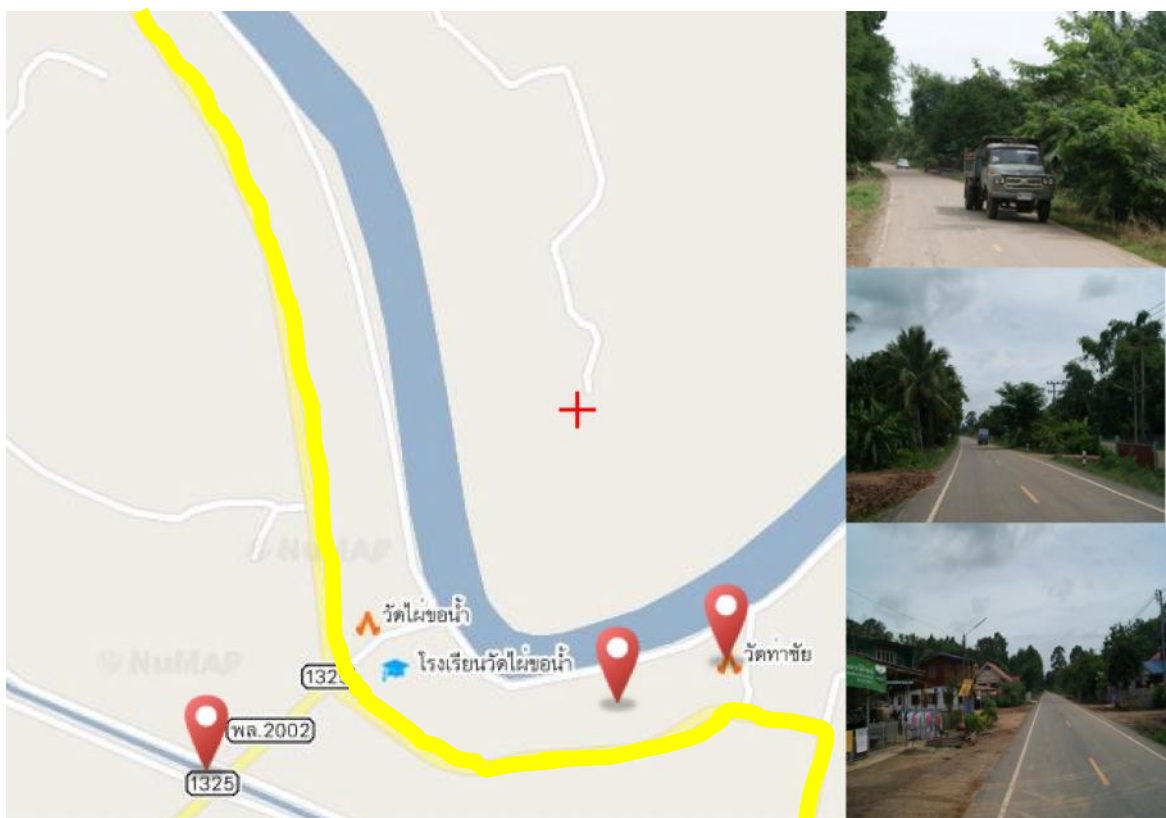

ภาพที่ 4.18-4.19: ลานดินบริเวณที่เรียกกันว่า "หย่อมใหญ่"

และภาพบรรยากาศที่นักร้องถ่ายทอดบทเพลงประกอบการแสดงนางพรวัว ณ บริเวณหย่อมใหญ่

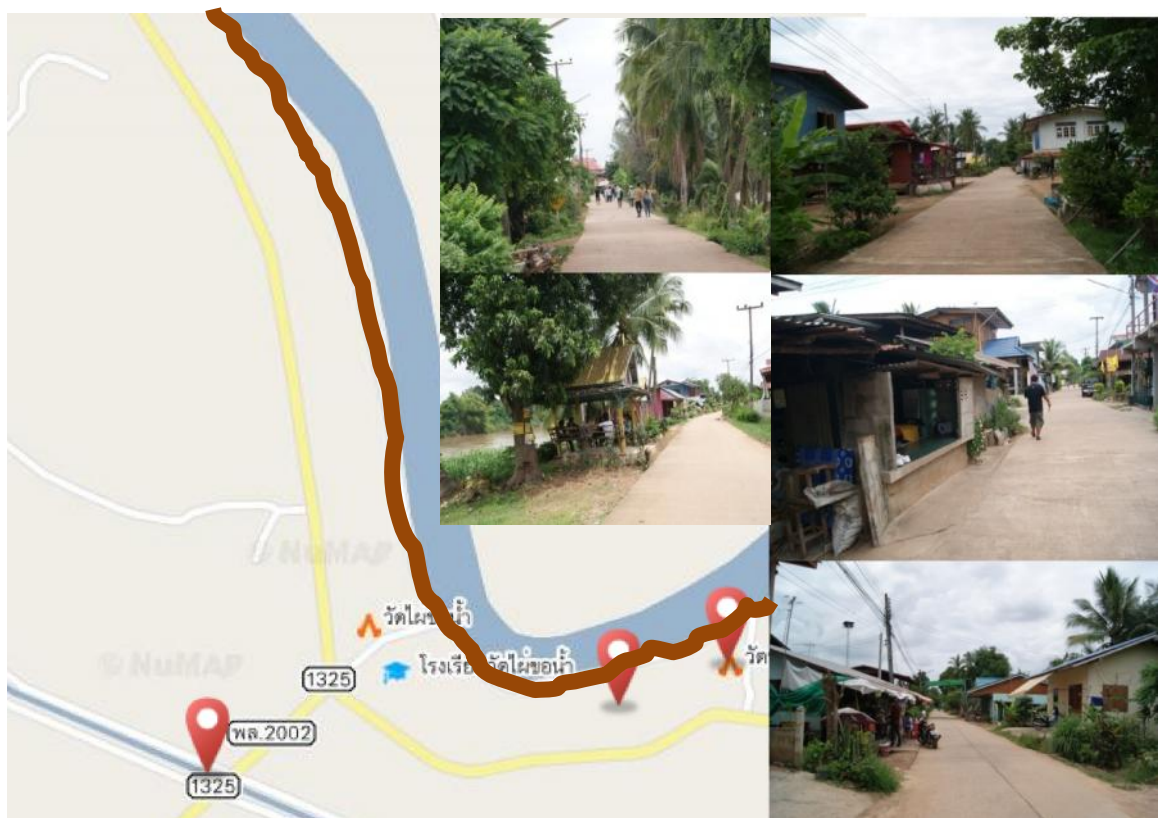
❖ **องค์ประกอบเชิงกายภาพ (Physical components)** ประกอบด้วย โครงข่ายการสัญจร ขอบเขตการแบ่งอาณาเขต พืชพรรณไม้ อาคารสิ่งปลูกสร้างต่างๆ กลุ่มก้อนของอาคาร โบราณสถาน และ องค์ประกอบเชิงกายภาพขนาดเล็กอื่นๆ

5. โครงข่ายการสัญจร (Circulation networks) ในอดีตการขนส่งค้าขายข้าวและผลิตผลทางการเกษตรใช้ทางเรือเป็นหลัก โดยอาศัยโครงข่ายแม่น้ำน่าน ซึ่งร่องรอยย่านการค้าเก่าอยู่บริเวณท่าน้ำวัดไผ่ขอน้ำในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามการสัญจรทางเรือไม่ได้รับความนิยมแล้ว หลักฐานที่เด่นชัด คือ เรือต่างๆที่แต่ละบ้านยกเก็บไว้ที่ไต้ถุนเรือน สำหรับการเดินทางโครงข่ายถนนในชุมชนไผ่ขอน้ำ ประกอบด้วย สองเส้นทาง **ถนนสายหลักเส้นใหม่** (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1325) เชื่อมโยงระหว่างอำเภอ ตัดผ่านเรือกวสวไร่นาของชาวบ้าน สภาพสองข้างทางปัจจุบันมีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนเรียงรายตามเส้นทางถนนเป็นระยะ

ภาพ (ชุด) ที่ 4.20: โครงข่ายถนนสายหลักที่ตัดผ่านชุมชนไผ่ขอน้ำ
และทัศนียภาพทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1325

ถนนอีกเส้นคือเส้นทางสัญจรดั้งเดิมในหมู่บ้านเป็นถนนสายขนานแม่น้ำน่าน มีความกว้างเพียงพอสำหรับการสัญจรโดยใช้รถยนต์แล่นผ่านแบบช้าๆ ในขณะที่สองข้างทางรายล้อมไปด้วยบ้านเรือนไม้ยกใต้ถุนสูงแบบดั้งเดิมยังพบอยู่เป็นระยะ พร้อมทั้งสวนครัว สวนไม้ดอกไม้ประดับแทรกสลับอยู่ตลอดทาง บ้างก็ยังมีเรือนแถวชั้นเดียว สลับกับบ้านกึ่งปูนกึ่งไม้ และเรือนค้าขายของชำขนาดย่อมที่เปิดบริการแก่คนภายในชุมชน การค้าขายดูจะคึกคักและหนาแน่นที่สุดเมื่อเทียบกับถนนสายอื่นๆ โดยเฉพาะบริเวณหมู่ 3 และเริ่มเบาบางลงบริเวณหมู่ที่ 4 ซึ่งอยู่ท้ายบ้าน เสน่ห์อีกประการของภูมิทัศน์วัฒนธรรมสองข้างทาง คือ ศาลาไม้ริมทางขนานแม่น้ำ ซึ่งสร้างกึ่งถาวร เข้าขั้นรูปแบบชุมชนใจดีเพราะศาลาดังกล่าวไม่เพียงสร้างไว้สำหรับผู้ที่เดินผ่านไปมาใช้นั่งพักผ่อน แต่ยังช่วยเป็นที่พักสำหรับผู้สูงอายุซึ่งมีประชากรส่วนใหญ่ในชุมชนได้นั่งพักระหว่างทางเดินอีกด้วย องค์ประกอบที่เป็นส่วนหนึ่งของภูมิทัศน์ริมทางขนานน้ำอีกอัน คือ ม้านั่ง ซึ่งเป็นอุปกรณ์ประกอบประเภทหนึ่งที่ชาวบ้านสร้างขึ้นสำหรับนั่งรอตักบาตรพระสงฆ์ทุกเช้า ซึ่งจะนำเสนอรายละเอียดในองค์ประกอบที่ 11

ภาพ (ชุด) ที่ 4.21: แนวถนนขนานริมน้ำและทัศนียภาพรายรอบ เป็นเส้นทางที่เชื่อมการสัญจรภายในชุมชนไผ่ขื่อน้ำ ระหว่างหมู่ที่ 3 และหมู่ที่ 4 และเป็นเส้นทางในการทำมาค้าขายขนาดเล็กในชุมชน

ถนนย่อยที่เชื่อมต่อระหว่างถนนสายหลักท้ายหมู่บ้านกับถนนขนานน้ำเป็นเส้นทางสำคัญที่ชาวบ้านใช้สัญจรไปยังนาและสวน มีทั้งที่เป็นทางคอนกรีต และทางดินลูกรัง เป็นเส้นทางเชื่อมโยงไปยังเรือสวนไร่นา สำหรับยานพาหนะที่ใช้สัญจรระยะไกลรถยนต์ยังเป็นทางเลือกหลักในการเดินทาง อย่างไรก็ตามสำหรับการสัญจรภายในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้านใกล้เคียงชาวบ้านยังนิยมใช้จักรยานยนต์ และจักรยานเป็นหลัก สำหรับการสัญจรระยะใกล้ภายในละแวกคุ้มชาวบ้านยังใช้การเดินทางเท้าอยู่มาก

ภาพ (ชุด) ที่ 4.22: ถนนเชื่อมระหว่างถนนเส้นหลักและเส้นขนานน้ำ ทั้งพื้นผิวดินลูกรัง และคอนกรีต

เส้นทางสัญจรที่น่าสนใจและเป็นเอกลักษณ์ของบ้านไผ่ขนานน้ำอีกประการ คือ ทางเดินเชื่อมโยงระหว่างเรือน คล้ายกับตรอกซอกซอย แต่เป็นเพียงทางดินบดอัดแน่น สะท้อนความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างคนในคุ้ม

ภาพที่ 4.23-4.25: ทางเดินเชื่อมระหว่างเรือน ที่สามารถเดินลัดเลาะได้
เป็นลักษณะเฉพาะที่ยังคงปรากฏให้เห็นในชนบทที่การตั้งถิ่นฐานยังคงเป็นแบบเครือญาติ

สำหรับการเดินทางไปยังเรือกสวนไร่นาชาวบ้านนิยมใช้จักรยาน และรถอีแต่น หรือรถสำหรับทำการเกษตรยังเป็นยานพาหนะหลักที่พบเห็นได้ในทุกครัวเรือน ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนริมถนนขนานแม่น้ำจึงมีอัตลักษณ์ที่ถ่ายทอดเรื่องราวและวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านได้อย่างมีเอกลักษณ์ ร้านขายของชำสะท้อนความอยู่รอดของธุรกิจขนาดย่อมที่ยังรับใช้ชุมชนแบบพอเพียง บ้านเรือน ศาลพักผ่อน และสถาปัตยกรรมที่หลากหลายเรียงรายสองข้างทาง รถสำหรับการเกษตร จักรยานเก่าๆ ผู้คนที่เดินผ่านไปมา เป็นบรรยากาศที่หาดูได้ยาก

ภาพที่ 4.26-4.28: จักรยานเป็นเส้นของภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่จับต้องได้ในชุมชนไผ่ขนาน

6. ขอบเขตที่ตั้ง การแบ่งเขตแดน (Boundary demarcations) การแบ่งเขตแดนบ้านเรือนที่น่าสนใจ คือ "อ่าดำอ่าแดง" ซึ่งเป็นระบบโฉนดโบราณในการการจัดสรรแบ่งปันพื้นที่ทำมาหากินของชาวบ้านไผ่ขนาน ซึ่งระบบดังกล่าวทำให้เกิดอัตลักษณ์ของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนสำคัญหลายประการ ไม่เพียงแต่สะท้อนลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบเครือญาติ การไม่มีรั้วรอบขอบกั้นระหว่างบ้านใกล้เคียง จึงทำให้ชาวบ้านมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด สิ่งที่น่าสนใจอีกประการ คือ การแบ่งเขตแบบอ่าดำอ่าแดง ทำให้ไม่มีการเปลี่ยนถ่ายขายต่อที่ดิน การถือครองที่ดินยังคงเป็นของชาวบ้านซึ่งเป็นคนดั้งเดิม และนี่เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้บ้านเรือนในชุมชนไผ่ขนานไม่ค่อยเปลี่ยนแปลง แต่ยังคงซึ่งเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอยู่ได้

7. พืชพรรณไม้ (Vegetation) พืชพันธุ์ไม้ที่พบในชุมชนไผ่ขื่อน้ำ หากไม่นับรวมข้าวในนา และไม้ผลต่างๆในสวน ที่เป็นพื้นที่เพาะปลูกส่วนใหญ่ที่ชาวบ้านไผ่ขื่อน้ำใช้ทำมาหากินเป็นอาชีพหลักแล้ว ยังพบการใช้ประโยชน์พื้นที่สำหรับเพาะปลูกพืชพรรณอีก 3 รูปแบบที่น่าสนใจ

ภาพถ่ายทางอากาศที่ 4.1: แสดงพื้นที่สีเขียว ที่นา ที่สวน และพื้นที่เพาะปลูกริมตลิ่ง

สวนแรก คือ พืชผักสวนครัว ที่นิยมจัดสรรพื้นที่หน้าบ้านตนเองสำหรับปลูกผักสวนครัว สมุนไพร ไร่ปรุงอาหาร ทั้งในรูปแบบการปลูกลงกระถาง กระบะ หรือภาชนะอื่นๆ และการปลูกลงแปลงดิน สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมการกิน การทำอาหารของผู้คนในชุมชนที่ยังพึ่งพาตนเองได้โดยไม่ต้องไปจับจ่ายซื้อหาอาหารนอกพื้นที่

ภาพที่ 4.29-4.31: พื้นที่ปลูกพืชผักสวนครัว สะท้อนถึงวัฒนธรรมการกินอยู่ของคนในชุมชนที่ยังคงหาอาหารและพึ่งพาตนเองได้

สวนที่สอง คือ สวนไม้ดอกไม้ประดับหน้าบ้าน ซึ่งสร้างสีสันและเพิ่มชีวิตชีวาให้ชุมชนได้อย่างน่าประทับใจ หลายครัวเรือนปลูกไม้ดอกไม้ประดับเป็นแนวรั้วบ้าน สร้างความร่มรื่นและบรรยากาศให้เหมาะแก่การเดินทาง

ภาพที่ 4.32-4.35: ไม้ดอกไม้ประดับเป็นแนวรั้วหน้าบ้านแต่งแต้มสีสันบรรยากาศชุมชนให้น่าอยู่

สวนที่สาม คือ **สวนดั่งริมน้ำ** มีทั้งที่ปลูกบนดั่งริมแม่น้ำน่าน และที่เพาะปลูกในพื้นที่ว่างรกร้างตามริมทาง หรือพื้นที่ว่างระหว่างเรือน รวมทั้งบริเวณริมดั่ง ซึ่งชาวบ้านในพื้นที่ข้างเคียงจะใช้ประโยชน์เป็นสวนบริเวณละแวกนั้น และช่วยกันเพาะปลูกพืชไร่ และปลูกผัก ที่เห็นได้ชัดก็เช่น ข้าวโพด ถั่ว สิ่งที่น่าสนใจ คือ การใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะร่วมกัน ซึ่งสร้างรายได้เสริมให้แก่หลายครัวเรือน

ภาพที่ 4.36-4.37: พืชไร่ที่ปลูกในที่ว่างระหว่างบ้าน และบริเวณริมดั่งแม่น้ำน่าน

8. อาคาร โครงสร้างต่างๆ (Building, structures, and objects) สถาปัตยกรรม สิ่งปลูกสร้างต่างๆ ที่สะท้อนเอกลักษณ์พื้นถิ่นของชุมชนไผ่ขน้ำ คือ ท่ออยู่อาศัยเรือนไม้ยกใต้ถุนสูง หลังคารูปทรงจั่ว และปั้นหยามนิลา มุงด้วยสังกะสี พร้อมด้วยช่องลม รวบรวมที่มีจังหวะและลวดลายที่หลากหลาย แต่องค์ประกอบที่มีลักษณะเฉพาะน่าสนใจ คือ บันไดทางขึ้นเรือน ยิ่งข้าวเป็นองค์ประกอบสำคัญของบ้านเรือนเกษตรกรในชุมชนไผ่ขน้ำ ซึ่งบางครัวเรือนสร้างยังรวมกันเป็นกลุ่มเครือญาติ ลักษณะการขยายเรือนโดยการเชื่อมต่อตัวเรือนจะขอยกไปอธิบายในหัวข้อถัดไป เอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมที่พบเห็นในชุมชนไผ่ขน้ำ สะท้อนออกมาในองค์ประกอบของเรือนหลายประการ ดังจะนำเสนอตามลำดับ

เรือนไม้รูปทรงหลังคาจั่ว ผสมปีกนก สะท้อนสถาปัตยกรรมที่มีเอกลักษณ์ของชุมชนไผ่ขน้ำ

ภาพที่ 4.38-4.43: เรือนไม้รูปทรงหลังคาจั่ว ผสมปีกนก หลังคาปั้นหยามนิลา

ใต้ถุนเรือน แสดงภูมิปัญญาในการอยู่อาศัยที่ปรับตัวในการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำ ไม่เพียงเพื่อเลี่ยงผลกระทบจากน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก แต่ยังใช้สอยประโยชน์ในการพักผ่อนและทำกิจกรรมประจำวัน และเป็นพื้นที่เก็บข้าวของเครื่องใช้ในการดำรงชีพ รวมทั้งจอดพาหนะ ดังแสดงในภาพด้านล่าง

ภาพที่ 4.44-4.49: พื้นที่อเนกประสงค์ใต้ถุนเรือน

ผนังโปร่งระบายอากาศ เป็นอีกภูมิปัญญาในการสร้างสภาพแวดล้อมให้เกิดความสะดวกสบาย เปิดรับทั้งลมธรรมชาติ และแสงธรรมชาติ พบเห็นบริเวณครัว และเป็นการลำดับพื้นที่เชื่อมโยงจากภายนอกสู่ภายในเรือน

ภาพที่ 4.50-4.52: ผนังโปร่งระบายอากาศ เหมาะสำหรับพื้นที่ทำครัวไทย

ลวดลายช่องลมระบายอากาศ มีความแตกต่างในรายละเอียด พบเห็นบริเวณส่วนบนสุดของผนัง และยังคงพบเห็นเหนือวงกบหน้าต่าง

ภาพที่ 4.53-4.56: ช่องลมไม้ระบายอากาศบริเวณใต้แนวหลังคา มีลวดลายสวยงามหลากหลาย

ระเบียงและลวดลายราวระเบียงไม้ สะท้อนเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น และเป็นองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ยังคงพบเห็นและจับต้องได้ในชุมชนไผ่ขนาน้ำ ลวดลายระเบียงที่สวยงามส่วนใหญ่จะพบบริเวณทางขึ้นหลักหน้าบ้าน

ภาพที่ 4.57-4.61: ลวดลายหลากหลายของระเบียงไม้ที่นิยมสร้างไว้บริเวณหน้าบ้าน

ชุมชนขึ้นบันได เป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นที่พบเห็นในหลายครัวเรือน ส่วนใหญ่จะสร้างหลังคาเกยยื่นคลุมทางขึ้นบันได โดยมีโครงสร้างเสาคู่รับชายคาที่ยื่น

ภาพที่ 4.62-4.66: ชุมหลังคาคลุมทางขึ้นบันไดที่สะท้อนเอกลักษณ์ของเรือนอยู่อาศัยในชุมชนไผ่ขนานน้ำ

สถาปัตยกรรมใจดี องค์ประกอบที่น่าสนใจอีกประการที่ไม่ค่อยพบเห็นที่ไหน คือ การสร้างหลังคาเกยยื่นคลุมถนน ช่วยให้มีร่มเงาเอื้อประโยชน์แก่คนเดินเท้า และผู้สัญจรผ่านไปมา จากการสอบถามพบว่าพื้นที่ดังกล่าว คือ บ้านอดีตกำนัน ซึ่งแต่เดิมใช้พื้นที่บริเวณใต้หลังคาเป็นที่พบปะประชุมของหมู่บ้าน

ภาพที่ 4.67-4.68: หลังคาที่ยื่นคลุมถนนที่เคยใช้เป็นที่พักประชุมชาวบ้าน

9. **กลุ่มก้อนของอาคาร (Clusters)** ลักษณะความเป็นกลุ่มก้อนของอาคารที่อยู่อาศัย สามารถอธิบายจากการตั้งถิ่นฐานซึ่งมีหลายลักษณะ *กลุ่มแรก* คือ บ้านเรือนที่สร้างตามแนวถนนขนานแม่น้ำซึ่งเป็นกลุ่มที่หนาแน่นที่สุด *กลุ่มที่สอง* คือ บ้านเรือนที่อยู่ในตรอกถนนที่สร้างเชื่อมโยงกับกลุ่มแรก *กลุ่มที่สาม* คือ บ้านเรือนที่สร้างตามแนวถนนใหม่ที่ตัดผ่านด้านหลังชุมชน และกลุ่มบ้านเรือนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่นาหรืออยู่ห่างไกลทางพื้นที่สวน พื้นที่ป่า ซึ่งอยู่กระจัดกระจายจึงมีความหนาแน่นน้อยที่สุด การตั้งถิ่นฐานแบบรวมกลุ่มที่เด่นชัด คือ ระบบเครือญาติ พบเห็นความเป็นกลุ่มก้อนอาคารที่เด่นชัดมี 2 ลักษณะ

เรือนที่เกาะเป็นกลุ่มลักษณะวงล้อม การสร้างเรือนที่เกาะกลุ่มในละแวกคุ่มเดียวกัน โดยลักษณะมีลานดินเชื่อมแต่ละเรือนเข้าหากัน ที่เห็นชัดเจน คือ การรวมพื้นที่ยุงข้าวที่เรียงรายรอบลานบ้านในลักษณะคุ่มเครือญาติ ดังแสดงในรูปด้านล่าง

ภาพ (ชุด) ที่ 4.69: แสดงการรวมกลุ่มของเรือน และยุงข้าวในลักษณะวงล้อม รายรอบลานดิน

เรือนที่เกาะกลุ่มลักษณะเป็นพวงสาย สภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่น่าสนใจของเรือนดั้งเดิมในชุมชนไผ่ขอน้ำ คือ การขยายครัวเรือนแบบพวงอู่น อธิบายให้เห็นภาพ คือ เรือนหลัก เรือนหลังแรก หรือเรือนต้นตระกูลจะสร้างติดกับถนนขนานแม่น้ำ ซึ่งเป็นเส้นทางสัญจรหลักในอดีต โดยเมื่อลูกหลานออกเรือน ก็จะสร้างต่อเติมติดกับเรือนใหญ่โดยมีพื้นชานเชื่อมต่อกันโดยไม่มีผนังกันแต่มีบันไดทางขึ้นแยกจากเรือนเก่า บ้างก็ขยายต่อไปด้านหลังของเรือนใหญ่ ซึ่งจะเป็นเส้นทางเชื่อมกับที่สวนที่นา โดยจะสร้างขยายต่อกันไปเรื่อยๆ จากรุ่นลูกสู่รุ่นหลาน โดยไม่มีรั้วรอบขอบชิด องค์ประกอบที่ใช้เชื่อมต่อระหว่างเรือน คือ ระเบียงทางเดินไม้ ซึ่งปัจจุบันเหลือให้เห็นเฉพาะโครงสร้างในเรือนบริเวณห่อมใหญ่ การขยายชุมชนจึงเป็นการขยายในทิศทางตั้งฉากกับแนวลำน้ำเป็นกลุ่มๆ ชาวบ้านเรียกลักษณะการรวมกลุ่มนี้ว่า "ห่อม" ซึ่งเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมการตั้งถิ่นฐานแบบเครือญาติที่มีเอกลักษณ์ และสะท้อนเรื่องราวของสถาบันครอบครัวและการใช้พื้นที่ร่วมกันได้อย่างน่าสนใจ

ภาพ (ชุด) ที่ 4.70: การรวมกลุ่มของเรือนลักษณะเป็นพวงสายเชื่อมโยงระหว่างตัวเรือนในกลุ่มเครือญาติ
สภาพโครงสร้างที่ผุพังของระเบียงทางเดินที่เคยเชื่อมระหว่างเรือนหน้ากับเรือนที่ต่อเติมเพิ่มตาม
แนวตั้งฉากกับแม่น้ำ (ภาพซ้าย)
ลักษณะการต่อเชื่อมระหว่างเรือน โดยต่อพื้นเป็นแนวเดิมกับเรือนเก่า และเชื่อมกับบันไดทางขึ้นเรือนใหม่
(ภาพกลาง และภาพซ้าย)

ภาพที่ 4.71-4.72: การเชื่อมต่อเรือนในลักษณะต่างๆ
การเชื่อมต่อด้วยแนวผนัง (ภาพซ้าย) ร่องรอยของการเชื่อมต่อด้วยชันพื้น (ภาพขวา)

ภาพที่ 4.73-4.75: ทักษะภาพในของการเชื่อมต่อเรือน

10. โบราณสถาน (Archaeological sites) พื้นที่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ คือ วัดไผ่ขนาน ซึ่งเป็นวัดเก่าแก่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำน่าน สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2307 จากคำบอกเล่าของชาวบ้าน และการศึกษาของเฉลิมชัย เกรียงชัย (2543) ระบุว่า ลักษณะไม้ที่โค้งงอค้อมเรียคั้งน้ำเป็นจุดหมายตาของผู้สัญจรผ่านไปมาทางเรือ แต่ในปัจจุบันตลิ่งฝั่งวัดไผ่ขนานถูกน้ำกัดกร่อน จนเหลือเพียงซุ้มประตูทิ้งไว้ให้เห็นต่างหน้า ปัจจุบันอาคารไม้ดั้งเดิมถูกรื้อถอนไปมาก แต่บทบาทของวัดยังเป็นศูนย์กลางของชุมชนในการทำกิจกรรมทางศาสนา และที่ชุมชนทำกิจกรรมงานบุญงานกุศลของชาวบ้าน พื้นที่ที่มีความสำคัญของชุมชนไผ่ขนานอีกแห่ง คือ ศาลปู่แก้ว ซึ่งเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่ชาวบ้านเคารพสักการะ ซึ่งตั้งอยู่บริเวณท้ายบ้านในพื้นที่หมู่ 4 อาคารศาสนสถานที่สำคัญอีกประการ คือ ศาลเจ้าจัน ซึ่งใช้ประกอบพิธีกรรมในบางโอกาส

ภาพที่ 4.76-4.81: ชุ่มประต้ววัดไผ่ขอน้ำ ศาลาการเปรียญ และกลุ่มอาคารศาสนสถานในวัดไผ่ขอน้ำ
ศาลเจ้าจิ้น (ภาพกลางล่าง) และศาลปู่แก้ว (ภาพขวาล่าง)

11. องค์ประกอบเชิงกายภาพที่มีขนาดเล็กอื่นๆ (Small-scale elements) องค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนไผ่ขอน้ำที่น่าสนใจหลายองค์ประกอบ ดังนี้

ยั้งข้าว เป็นสถาปัตยกรรมที่สะท้อนสังคมเกษตรกรรม โดยเฉพาะการเก็บเกี่ยวผลผลิตจากการทำนา พบได้แทบจะทุกครัวเรือน

ภาพที่ 4.82-4.83: ยั้งข้าวเป็นองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่พบเห็นได้ทั่วไปในชุมชนไผ่ขอน้ำ
ทั้งที่เป็นลักษณะอาคารเดี่ยว และเป็นกลุ่มอาคารยั้งข้าว

ศาลาพักริมทางขนานบแม่น้ำ เป็นอีกองค์ประกอบที่สะท้อนสภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชน แบบเอื้ออาหารต่อคนเดินเท้า และผู้คนที่สัญจรผ่านไปมา ได้แวะพัก อีกทั้งยังเป็นพื้นที่ทางสังคม ให้ชาวบ้านได้พบปะและสร้างปฏิสัมพันธ์ร่วมกันในชุมชน

ภาพที่ 4.84-4.87: ศาลาพักริมทางตามแนวถนนขนานน้ำ ในรูปแบบต่างๆ

ที่นั่งริมทางสำหรับนั่งพักริมทาง และสำหรับนั่งรอรถกบตรแด่พระสงฆ์ ซึ่งแต่ละบ้านต่างสร้างจากวัสดุที่หาได้ง่ายในพื้นที่ องค์ประกอบดังกล่าวจึงมีนัยสำคัญที่สะท้อนสังคมที่ยังเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ของชุมชนไผ่ขื่อน้ำ

ภาพที่ 4.88-4.93: ม้านั่งพักริมทางเป็นอุปกรณ์ประกอบถนนริมน้ำที่น่าสนใจ พบเห็นในหลายรูปแบบ

ป้ายชื่อคุ้ม ซึ่งเป็นป้ายแสดงขอบเขตของแต่ละหมู่บ้าน โดยมีลักษณะคล้ายกัน

ภาพที่ 4.94-4.96: ป้ายชื่อคุ้มเป็นองค์ประกอบเชิงกายภาพที่มีรูปแบบและสีสันทันคล้ายคลึงกัน

รั้วบ้านไม้ไผ่ โดยส่วนใหญ่ไม่ค่อยมีการสร้างรั้วรอบขอบชิด รั้วที่พบมีลักษณะโปร่งตา ทำจากไม้ไผ่ที่ทำได้ในพื้นที่ นอกจากนี้ยังมีรั้วบ้านที่รับประทานได้ โดยใช้พรรณไม้เป็นแนวรั้วให้บรรยากาศร่มรื่นสบายตา สะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนที่ยังติดต่อสื่อสารกันอย่างใกล้ชิด

ภาพที่ 4.97-4.99: ไม้ไผ่ยังคงได้รับความนิยมทำเป็นแนวรั้วที่พบเห็นในหลายครัวเรือน

องค์ประกอบไม้ไผ่รูปแบบอื่นๆ ไม้ไผ่ถูกนำมาจักสานเป็นผนังบ้านซึ่งหาได้ยากในปัจจุบัน นอกจากนี้ไม้ไผ่ยังนิยมใช้เป็นราวตากผ้า เป็นองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่น่าสนใจอีกประการของชุมชนไผ่ขื่อน้ำ

ภาพที่ 4.100-4.102: ผนังที่จักสานจากไม้ไผ่ และราวตากผ้าไม้ไผ่

ตุ่มกักเก็บน้ำ ซึ่งพบเห็นแทบทุกครัวเรือน ทั้งตุ่มขนาดเล็ก กลาง ใหญ่ ไปจนถึงถังเก็บน้ำ สะท้อน ภูมิปัญญาในการบริหารจัดการน้ำ และจัดเก็บสำรองน้ำไว้ในครัวเรือน

ภาพที่ 4.103-4.108: ตุ่มน้ำ และภาชนะกักเก็บน้ำรูปแบบต่างๆ ที่พบในชุมชนไผ่ขนาน

การสำรวจศึกษาขององค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนทั้งเชิงกายภาพ และเชิงกระบวนการ แสดงให้เห็นสภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนไผ่ขนานได้อย่างชัดเจนทั้งในภาพรวมและในรายละเอียดปลีกย่อย ซึ่งนำไปสู่ความเข้าใจเอกลักษณ์เฉพาะของชุมชนที่แตกต่างจากชุมชนทั่วไปในพื้นที่อื่นๆ เนื่องจากการใช้กระบวนการ "สถาปนิกเดินดิน" เป็นเครื่องมือในการศึกษาและเก็บข้อมูลในพื้นที่ ดังนั้นองค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชน จึงสะท้อนในรายละเอียดสภาพที่อยู่อาศัย เน้นหนักไปทางองค์ประกอบของสถาปัตยกรรม และการใช้สอยพื้นที่เป็นส่วนใหญ่

ข้อสังเกตสำคัญอีกประการ คือ แม้ว่าการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนไผ่ขนาน จะสะท้อนองค์ประกอบทั้งเชิงกายภาพ และเชิงกระบวนการ อย่างไรก็ตามแนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนไม่ควรมองแบบแยกส่วน ดังนั้นการจัดการในภาพรวมอย่างบูรณาการจึงเป็นแนวทางที่เหมาะสม ดังจะนำเสนอในหัวข้อถัดไป

4.2 แนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนไผ่ขน้า

แนวทางในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนไผ่ขน้า เป็นการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลจากกระบวนการ "สถาปนิกเดินดิน" ผ่านการรับฟังแลกเปลี่ยนความคิดเห็นจากชุมชน โดยผู้วิจัยได้เสนอแนะภายใต้กรอบแนวคิดในการจัดการสภาพแวดล้อมของ Harashina (1996) เชิงกายภาพ กลไกทางสังคม และการสร้างจิตสำนึก แนวทางที่ได้จึงครอบคลุมการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมในภาพรวมได้อย่างบูรณาการ ทั้งการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมเชิงรูปธรรม และการจัดการเชิงกระบวนการ ดังจะนำเสนอตามลำดับ

❖ 4.2.1 การพัฒนาเชิงกายภาพ (Physical hardware development) ครอบคลุมถึง การดูแลบำรุงรักษา การคงรักษาไว้ซึ่งสภาพเดิม การอนุรักษ์ การซ่อมแซม การปรับเปลี่ยนหน้าที่ใช้สอย และการสร้างสรรค์ใหม่ ตาม 5 แนวทางที่สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติร่วมกับคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากรได้เสนอแนะ แนวทางการพัฒนาเชิงกายภาพสามารถนำมาใช้ในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมเชิงกระบวนการหรือเชิงนามธรรมได้ จากการศึกษาที่สะท้อนให้เห็นถึงการฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณีที่เริ่มเลือนหายไปเป็นสิ่งจำเป็น เช่น การแสดงนางพริ้ว โดยต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของเจ้าของวัฒนธรรมในการฟื้นฟูและถ่ายทอดจากคนรุ่นหลังสู่คนรุ่นใหม่ ดังนั้นข้อเสนอแนะสำคัญอันดับแรก สำหรับการพัฒนาเชิงกายภาพ คือ

การจัดลำดับความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรม โดยคำนึงถึงความเสี่ยงต่อการสูญเสียขององค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สำคัญและมีคุณค่าตามความจำเป็นเร่งด่วน ซึ่งควรได้รับการจัดการเป็นอันดับแรก ในขั้นตอนถัดไป คือ

การเลือกแนวทางที่เหมาะสมในการจัดการ โดยผ่านการวิเคราะห์อย่างเหมาะสมแล้ว อาทิเช่น การดูแลบำรุงรักษา การคงรักษาไว้ซึ่งสภาพเดิม การอนุรักษ์ การซ่อมแซม การปรับเปลี่ยนหน้าที่ใช้สอย การฟื้นฟูและการสร้างสรรค์ใหม่ เป็นต้น การศึกษาและทำความเข้าใจในองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนไผ่ขน้า จึงเป็นกระบวนการสำคัญสำหรับการพัฒนาสภาพแวดล้อมเชิงกายภาพ ไม่ว่าจะเป็นการดูแลบำรุงรักษา การอนุรักษ์ การปรับแต่งต่อเติม การซ่อมแซม การฟื้นฟู การพัฒนาสิ่งปลูกสร้าง รวมทั้งการสร้างสรรค์พื้นที่ขึ้นมาใหม่ ควรคำนึงถึงความกลมกลืนและสัมพันธ์เชื่อมโยงกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เป็นอยู่ โดยไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งกับบริบทเดิม ซึ่งเป็นแนวทางสำคัญสำหรับการพัฒนาพื้นที่เชิงกายภาพ

กระบวนการมีส่วนร่วม ไม่เพียงแต่เป็นกลไกสำคัญที่นำไปสู่การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนในระยะยาว แต่เนื่องด้วยการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมต้องอาศัยความสัมพันธ์เชื่อมโยงและการบูรณาการจากศาสตร์หลายแขนง จึงต้องอาศัยความร่วมมือจากทั้งภาคชุมชน ซึ่งเป็นเจ้าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนเอง หน่วยงานภาครัฐ สถาบันการศึกษา หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ในการจัดการอย่างบูรณาการ และเพื่อให้เกิดความร่วมมืออย่างมีส่วนร่วมที่เป็นรูปธรรม และต่อเนื่อง

การบูรณาแผนงานด้านการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จึงเป็นแนวทางสำคัญที่ควรวางแผน กำหนดทิศทาง และบรรจุลงในแผนพัฒนาพื้นที่ร่วมกัน ซึ่งนำไปสู่การแลกเปลี่ยนทรัพยากรบุคคล การจัดสรรงบประมาณ ในการดำเนินงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ ลดภาระและความซ้ำซ้อนระหว่างหน่วยงาน ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชน

❖ 4.2.2 การพัฒนาเครื่องมือ (Software development) เป็นกลไกสำคัญที่จะทำให้การจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนดำรงอยู่ได้ การศึกษาวิจัยนี้สะท้อนให้เห็นว่าความสำคัญของการศึกษารวบรวมองค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนเป็นกระบวนการสำคัญในลำดับแรก ก่อนที่จะได้มาซึ่งแนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนที่เหมาะสมสำหรับชุมชนๆ หนึ่ง เพราะแต่ละพื้นที่ย่อมมีบริบทภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่แตกต่างกันข้อเสนอแนะในการสร้างกลไกขับเคลื่อนด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรมในครั้งนี้ แบ่งออกเป็น 2 ช่วง ได้แก่

ระยะแรก คือ การเก็บรวบรวมสภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชน ทั้งองค์ประกอบที่จับต้องได้ในเชิงกายภาพ และองค์ประกอบที่เป็นกระบวนการ ทั้งในรูปแบบเอกสารที่เผยแพร่ และเข้าถึงได้ง่าย หรืออาจพัฒนาและจัดทำเป็นฐานข้อมูลสำหรับแต่ละชุมชน ในขั้นตอนนี้ กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นปัจจัยหลักที่สะท้อนความเป็นจริงได้ในรายละเอียด อีกทั้งความร่วมมือจากภาคส่วนอื่นๆ เป็นปัจจัยภายนอกที่ช่วยสนับสนุนชุมชนในพื้นที่ได้ตามความเหมาะสม หลังจากได้ข้อมูลองค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในชุมชนแล้ว

ขั้นตอนต่อไป คือ การจัดทำแผนที่ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชน ซึ่งสามารถทำได้หลายลักษณะ ทั้งในรูปแบบ 2 มิติ 3 มิติ หรือภาพเคลื่อนไหว ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการเรียนรู้เส้นทางและตำแหน่งที่ตั้งของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนตามสภาพความเป็นจริงในแต่ละพื้นที่ ในลักษณะคล้าย "แผนที่เดินดิน" ตามแนวคิดของนายแพทย์โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2545) เป็นเสมือนคู่มือนำทางสู่การเรียนรู้ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของแต่ละชุมชน การสำรวจรวบรวมข้อมูลอย่างสม่ำเสมอเป็นการศึกษาความเปลี่ยนแปลงที่แต่ละชุมชนควรดำเนินการให้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง

ภาพที่ 4.109 : ตัวอย่างแผนที่ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนไผ่ขน้า จัดทำโดยนิสิตชั้นปีที่ 4

ภาควิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์

แผนที่ภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนที่ได้จากการศึกษา ผ่านกระบวนการสถาปนิกเดินดิน ส่วนใหญ่แสดงเฉพาะตำแหน่งและเส้นทางขององค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่จับต้องได้ในเชิงกายภาพ แต่ไม่ได้สะท้อนสภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนในเชิงกระบวนการ ดังนั้นการปรับปรุงและพัฒนาเครื่องมือ ควรเน้นการเก็บข้อมูลองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมในรายละเอียดเชิงกระบวนการให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ระยะยาว สำหรับกลไกการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนในระยะยาว นั้นควรมีคณะทำงานในระดับพื้นที่ เพื่อจัดทำยุทธศาสตร์และแผนงานเฉพาะด้านการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ควรบรรจุไว้ในแผนเชิงยุทธศาสตร์ด้านวัฒนธรรม ที่องค์การบริหารส่วนตำบลควรคำนึงถึง รวมทั้งการศึกษาผลกระทบและติดตามตรวจสอบการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนอย่างต่อเนื่อง การจัดสรรงบประมาณจากหน่วยงานท้องถิ่น โดยเฉพาะองค์การปกครองในระดับตำบลควรบรรจุแผนงานด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรมลงในแผนพัฒนา กระบวนการสำคัญอีกประการ คือ การขับเคลื่อนแผนพัฒนาสู่แนวทางปฏิบัติ ซึ่งต้องได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในพื้นที่ ดังนั้น การจัดทำแนวทางปฏิบัติสำหรับการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม เป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนแผนพัฒนาสู่การปฏิบัติให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง อย่างชัดเจนเป็นรูปธรรม ซึ่งแต่ละหน่วยงานสามารถนำไปปฏิบัติใช้อย่างเหมาะสม ยกตัวอย่างเช่น คู่มือสำหรับการออกแบบปรับปรุงที่อยู่อาศัย เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนไม่ขุ่นน้ำ การพัฒนาพื้นที่โดยคำนึงถึงองค์ประกอบที่มีเอกลักษณ์สำคัญที่มีอยู่ในบริบทเดิม

กระบวนการสำคัญที่นำไปสู่ความสำเร็จในการสร้างกลไกขับเคลื่อนงานด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรม ทั้งสองขั้นตอนข้างต้น ตั้งแต่ระยะเริ่มต้น และในระยะยาว คือ *กระบวนการมีส่วนร่วม* ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจจากทุกภาคส่วน ตั้งแต่องค์กรประกอบระยะเล็กที่สุด คือ ครอบครัว ทุกเพศทุกวัย ชุมชน ผู้นำชุมชน ไปจนถึง ความร่วมมือ จากหน่วยภาครัฐ ภาคเอกชน ผู้ประกอบการ รวมทั้งองค์กร และกลุ่มจัดตั้งอิสระต่างๆ ในท้องถิ่น ล้วนแล้วแต่เป็นกลไกสำคัญในการมีส่วนร่วมจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่และชุมชนของตน

❖ **4.2.3 การพัฒนาจิตสำนึก (Heartware development)** ในการตระหนักถึงความสำคัญ และคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชน แม้ว่าการพัฒนาเชิงนามธรรมไม่ค่อยเห็นการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนต่างจากการพัฒนาเชิงกายภาพ แต่ความเข้าใจและตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนของตนเองนั้นเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นเครื่องมือสำคัญในการจัดการและธำรงไว้ซึ่งภูมิทัศน์วัฒนธรรมในระยะยาว ดังจะนำเสนอตามลำดับ

การให้ความรู้ เผยแพร่ และแลกเปลี่ยนแนวคิดด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชน จึงเป็นกระบวนการสำคัญในลำดับแรก เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องในทิศทางเดียวกัน ซึ่งกระบวนการดังกล่าวสามารถทำได้หลายรูปแบบ อาทิเช่น การบรรยาย กิจกรรมการสัมมนา การจัดนิทรรศการ หรือกิจกรรมการเรียนรู้ในรูปแบบสร้างสรรค์อื่นๆ การสร้างองค์ความรู้ และความเข้าใจแนวคิดการในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม ควรเริ่มต้นในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครัวเรือน ผู้นำชุมชน การสร้างองค์ความรู้ในวัดวาอาราม ศาสนสถาน ผู้นำทางศาสนา ในระดับโรงเรียน ผู้นำการศึกษา สถาบันการศึกษา และนักวิชาการ ซึ่งสามารถบรรจุลงในหลักสูตรการเรียนรู้ในชุมชนได้ รวมทั้งหน่วยงานปกครองในท้องถิ่น เพื่อเชื่อมโยงความรู้และความเข้าใจร่วมกันอย่างมีส่วนร่วม

กระบวนการมีส่วนร่วม เพราะเป็นการเรียนรู้เชิงประจักษ์ เพราะเพียงแต่การเรียนรู้ผ่านการรับฟังไม่ได้สะท้อนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากภายใน ที่เกิดจากประสบการณ์ตรง (Learning by Doing) ซึ่งถือว่าการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

การสร้างเครือข่ายในการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชน เป็นกระบวนการสำคัญอีกประการในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ระหว่างแต่ละชุมชน เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการดำเนินงาน และหลีกเลี่ยงข้อผิดพลาดที่ได้เรียนรู้จากประสบการณ์ในพื้นที่อื่นๆ แนวทางในการสร้างเสริมและพัฒนาให้สังคมตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชน อีกประการ คือ

การให้รางวัลชุมชนต้นแบบด้านการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม ซึ่งถือว่าเป็นแรงจูงใจสำคัญแก่คณะทำงานในพื้นที่ต้นแบบ เป็นแรงบันดาลใจแก่ชุมชนอื่นๆ ในการดำเนินงานด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรม เป็นการประชาสัมพันธ์ เผยแพร่ และกระตุ้นให้สังคมตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมในชุมชนของตนเอง

ข้อเสนอแนะทั้ง 3 แนวทางข้างต้น เป็นกรอบแนวคิดสำหรับการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนได้ครอบคลุมในภาพรวม ทั้งองค์ประกอบเชิงกายภาพ และองค์ประกอบเชิงกระบวนการ ที่ล้วนแล้วแต่ส่งผลต่อการคงอยู่ของภูมิทัศน์วัฒนธรรมของแต่ละชุมชน ซึ่งเป็นมรดกวัฒนธรรมของชาติได้ในระยะยาว หัวใจสำคัญของทั้ง 3 แนวทาง (การพัฒนาเชิงกายภาพ การสร้างกลไกทางสังคม และการสร้างจิตสำนึก) คือ กระบวนการมีส่วนร่วมที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกภาคส่วนในพื้นที่ ในการดำเนินงานร่วมกัน อันจะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชน อย่างไรก็ตามการศึกษาครั้งนี้ยังมีข้อจำกัดและข้อเสนอแนะที่ควรคำนึงถึง โดยจะนำเสนอในบทถัดไป